

РОЗДІЛ I

Теорія, історія, філософія держави та права

УДК 340.12:340.13:34 3.2.01

М. Яцишин

Розмежування правових реалій у процесі творення кримінально-правових норм (огляд сучасних наукових сентенцій)

Статтю присвячено аналізу наукових підходів до з'ясування правової реальності в процесі творення кримінально-правових норм. Наявна система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення не відповідає сучасному рівню розвитку суспільства й держави, а також задекларованим принципам поваги до прав і свобод людини в процесі виконання покарань. Тому питання формування державної політики в цій сфері набуває першочергової ваги.

Ключові слова: правова реальність, кримінально-правова норма, нормативно-правовий акт, покарання.

Постановка наукової проблеми та її значення. Питання формування правової політики на сучасному етапі українського державотворення набуває першочергової ваги внаслідок кількох причин: по-перше, через суспільну потребу приведення цієї політики у відповідність до реалій внутрішньополітичного життя країни; по-друге, недосконалість і неефективність законодавчого процесу та, загалом, процесу нормотворення; по-третє, через непоодинокі випадки нехтування основними суб'єктами правотворення основоположного принципу розмежування правових реалій на засоби й цілі, факти та цінності, на часткове й ціле (загальне), нерідко забуваючи про те, що і правова наука, і правова практика мають системний, функціональний та структурний аспекти, а сучасне правознавство покликане охопити й дослідити правову дійсність у єдності, цілісності та взаємозв'язках.

Нині в науковому середовищі активізувався пошук раціонального розв'язання назрілих проблем. Слід відзначити, що останнім часом, незважаючи на побутуючу думку про відсутність в українському джерелознавстві узагальнюючих праць із кримінального (кримінально-виконавчого) джерелознавства, є всі підстави стверджувати про наявність у теорії права сучасного поняття джерела права (яке поширюється й на кримінально-правові норми), наукових сентенцій (хоча й не зовсім однозначних) щодо внутрішньої та зовнішньої форм його вираження, методик систематизації (діяльності з упорядкування й удосконалення нормативних актів, приведення їх до певної внутрішньої узгодженості через створення нових нормативних документів чи збірників), інкорпорації (систематизації нормативних актів у збірниках у певному порядку) і, врешті, кодифікації (систематизації нормативних актів, що мають спільний предмет регулювання, та створення зведеного нормативного акта-кодексу).

Аналіз досліджень цієї проблеми. У юридичному джерелознавстві розрізняють кілька видів джерел права (правовий звичай, правовий прецедент, нормативно-правовий договір та ін.), серед яких найпоширенішим є нормативно-правовий акт – основне джерело права в державі. На думку багатьох дослідників (В. А. Дудченко, Н. Ю. Задирака, І. І. Котюк, А. Ю. Олійник, П. В. Онопенко, П. М. Рабінович, С. Є. Федик й ін.), поширеність нормативно-правових актів пояснюється перевагами такого способу вираження юридичної норми саме з погляду загальнолюдських принципів права, визначаючи такі їхні переваги та можливості: чітко, зрозуміло й однозначно формулювати зміст юридичних прав та обов'язків; якнайшвидше доводити до відома адресатів юридичної норми її

зміст; забезпечувати сприятливі умови для правильного, адекватного розуміння адресатом змісту норми права; оперативно змінювати чи скасовувати юридичну норму; упорядковувати, погоджувати, систематизовувати численні юридичні норми [1].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Наведений вище перелік не включає такі важливі поняття, як «суспільна потреба» або «суспільний інтерес». Адже саме вони в процесі творення кримінально-правових норм (як і норм більшості інших галузей права) є рушійною силою захисту інтересів особи, суспільства й держави, що цілком відповідає положенням загальновизнаних норм і стандартів у сфері призначення та виконання кримінальних покарань. Саме захист інтересів суспільства (а, врешті, держави й кожної конкретної особи) визнано міжнародною спільнотою як основну мету кримінальної відповідальності.

Стосовно цього «Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими» [2] визнають, що метою, яка виправдовує вирок засудження до тюремного ув'язнення або взагалі позбавлення волі, є, в підсумку, захист суспільства (правило 58). Аналогічно і Європейські тюремні правила, які прийняті в повній редакції 2006 р. (рекомендації Rec) (2006) 2 Комітету Міністрів Ради Європи від 11 січня 2006 р. [3], підкреслюють, що ніхто не повинен позбавлятися волі, за виключенням випадків, коли позбавлення волі застосовується як крайній захід.

Ці й інші ключові моменти кримінально-правового нормотворення засвідчують, з одного боку, особливу структуру норм кримінального та, зокрема, кримінально-виконавчого змісту, з іншого – підтверджують правильність виділення кримінально-виконавчого законодавства в самостійну галузь права, яка потребує особливої уваги з боку держави, особливо з боку Верховної Ради України як вищого законодавчого органу країни.

Підтвердженням вищезазначеного є наукові сентенції провідних фахівців у галузі кримінально-виконавчого законодавства (А. Х. Степанюк, А. П. Гель, О. В. Лисодед, І. С. Яковець й ін.), викладені в науково-практичному коментарі Кримінально-виконавчого кодексу України. Так, коментуючи зміст ст. 2 КВК України, вони зазначають, що хоча метою виправлення засудженої особи є в підсумку захист суспільства від злочинності, попередження загрозливих щодо нього злочинів, цієї мети можна досягти лише тоді, коли після відбуття покарання та повернення до нормального життя в суспільстві правопорушник виявляється не тільки готовим, а й здатним підкоритися законодавству та забезпечувати своє існування. Саме тому серед цілей кримінально-виконавчого законодавства названо створення умов для виправлення особи [4, с. 6–7].

Дійсно, виправлення засуджених передбачається в кримінальному законі як одна з основних цілей покарання (ст. 50 КК), а в ч. 2 ст. 65 КК України [5] прямо вказується, що особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. При цьому кримінальний закон має на увазі так зване «юридичне виправлення», що включає невчинення нового злочину й відповідну поведінку в період відбування покарання.

Вважаємо, що в цьому проявляється ще одна особливість кримінально-виконавчого законодавства – його тісний зв'язок, взаємодія з кримінальним законом. Так, аналіз кримінального та кримінально-виконавчого законодавства дає підставу зробити висновок про існування трьох ступенів виправлення – «стає на шлях виправлення», «став на шлях виправлення», «довів своє виправлення», – критерії визначення яких на нормативному рівні законодавцем не передбачені. Натомість, як вважають фахівці, визначення ступеня виправлення має важливе значення при застосуванні різних заохочувальних або каральних норм: умовно-дострокового звільнення, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (статті 81, 82 КК), зміни умов тримання як у межах однієї установи, так і через переведення до установи іншого виду (статті 100, 101 КВК) тощо. Саме на підставі оцінки ступеня виправлення засудженого суд (а в окремих випадках – адміністрація органу чи установи виконання покарань) має робити висновок про доцільність застосування відповідної норми закону.

Отже, як ми вважаємо, неможливо звужувати предмет правового регулювання процесу виконання покарань виключно до законодавчих положень у відносинах між державою й засудженими. Тому за наявності прогалин у кримінально-виконавчому законодавстві України значні сфери суспільних відносин, що реально мають місце під час виконання покарань, не охоплюються та не забезпечуються законодавчим регулюванням. Існує проблема, яка мотивує потребу заповнення цих прогалин у кримінальному й кримінально-виконавчому законах, які б за змістом і сутністю відповідали та не суперечили вимогам Конституції України й інших законів, що мають вищу юридичну

силу та на виконання яких видаються підзаконні акти для регламентування порядку виконання цих законів.

У зв'язку з цим виникають об'єктивні підстави для розгляду галузі кримінально-виконавчого законодавства в широкому розумінні: воно може визначатися як уся сукупність нормативно-правових актів (законів і підзаконних нормативно-правових актів), які регламентують суспільні відносини, що належать до предмета його регулювання.

Отже, кримінально-виконавче законодавство в широкому розумінні постає як комплексна система взаємопов'язаних за змістом, сутністю, метою та завданнями сукупності законів, чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини, які виникають із приводу й у процесі виконання та відбування кримінального покарання, і застосування до засуджених заходів виправного впливу й здійснення правозастосовної діяльності.

Ще одна особливість норм кримінально-виконавчого права полягає в тому, що їх зміст становить такі правила поведінки, які нормами ніякої іншої галузі права не передбачені. Вони регулюють повсякденне життя та побут засуджених, їхню участь у праці, дозвілля, проведення серед них виховних заходів, навчання – тобто ті відносини, учасниками яких є засуджені і які у звичайному житті (на волі) регулюються нормами інших галузей права та моралі.

Загалом, головними завданнями, які й визначають сутність кримінально-виконавчої норми (закону), є визначення принципів виконання покарань, правового статусу засуджених, їхніх прав та обов'язків; регулювання порядку, умов виконання й відбування кримінальних покарань; охорона та захист прав, свобод і законних інтересів засуджених; визначення заходів виправлення засуджених та профілактики їхньої асоціальної поведінки; визначення системи органів й установ виконання покарань, їхньої функції та порядку діяльності; участь громадськості у виховному процесі, контроль і нагляд за діяльністю органів установ виконання покарань; подання допомоги особам, звільненим від покарання, контроль та нагляд за ними.

Урахування й реалізація цих завдань у процесі творення кримінально-правових норм дасть змогу позбутися їх пересічності, дублювання, вивільнить значну кількість неефективних нормативно-правових актів, у тому числі й законодавчих, допоможе краще визначитись із суб'єктами кримінально-правового нормотворення по всій вертикалі законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Процес кримінально-правового нормотворення вимагає розмежування й водночас кореляції (дотримання відповідної співвідносності соціальних, регулятивних, правоохоронних, спеціальних, запобіжних або заборонних функцій), проводить чіткий поділ функцій на матеріальні та процесуальні, як у кримінальному й цивільному праві.

Однак, за нашими спостереженнями, вищезазначані функції досить реально проявляються в кримінально-виконавчому нормотворенні та вимагають розмежування й кореляції. Наприклад, соціальна функція передбачає надання засудженим усіляких видів соціальної допомоги, зокрема в їхній соціальній адаптації, трудового, побутового влаштування тощо. Регулятивна – регулює суспільні відносини, які складаються в процесі виконання-відбування кримінального покарання між усіма суб'єктами цього процесу. Правоохоронна функція своїми нормами забезпечує охорону прав, свобод і законних інтересів усіх учасників пенітенціарного процесу, спеціальна – реалізує норми, які формують принципи, завдання й основні положення кримінально-виконавчого законодавства, установлюють порядок вступу в дію нових нормативних актів. Запобіжна (заборонна) – реалізує норми законодавства, спрямовані на запобігання вчиненню злочинів як засудженими, так і іншими особами (загальна та спеціальна превенція) тощо.

На підтвердження вищезазначеного Т. А. Денисова й деякі інші дослідники вводять у науковий обіг поняття «виправна функція», аргументуючи тим, що кримінально-виконавче законодавство, (як і право загалом) виконує гуманну мету, а саме набуття таких соціально корисних змін особою засудженою, які дають йому змогу відмовитися від подальшої злочинної поведінки, не порушуючи при цьому його загальнолюдських прав [7, с. 18].

Так само, як і функції, вимагають чіткого розмежування в нормах кримінально-виконавчого права його принципи. Більшість дослідників єдині в тому, що ця галузь права ґрунтується на принципах, які відповідають основним засадам побудови та функціонування національної правової системи, закріпленим у статтях 8, 9 і 19 Конституції України: верховенства права, що передбачає

неухильне дотримання правових принципів незалежно від міркувань стосовно їхньої політичної доцільності.

На жаль, а точніше – на шкоду загальнодержавним інтересам і суспільним потребам, саме політична доцільність визначає сьогодні головні орієнтири процесу нормотворення, у тому числі й у кримінально-виконавчій сфері. І саме тому доцільність багатьох із таких норм, схвалених вищими судовими установами України, не знаходить підтримки в суспільстві та підтвердження в міжнародних, зокрема європейських, судових інстанціях.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище, можемо зробити такі висновки:

1. Розмежування нормативних актів не означає їх відокремлення або протиставлення. Ідеться про те, щоб кожен нормативно-правовий акт узгоджувався з конституційно визначеними функціональними обов'язками суб'єктів їх нормотворення (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, інші органи виконавчої влади, наділені правами нормотворення), що дасть змогу уникнути дублювання, повторень, доповнень, посилить відповідальність за точне, своєчасне й неухильне виконання ними встановлених правових і соціальних норм.

2. Розмежування нормативно-правових актів не повинно порушувати їх ієрархічної підпорядкованості, яка й визначає юридичну силу документа (закони, укази та розпорядження глави держави, постанови уряду, акти центральних органів виконавчої влади й ін.).

3. Нормативно-правові акти органів виконавчої влади, що визначають права та обов'язки громадян, у тому числі засуджених й ув'язнених, мають бути доведені до відома у встановленому законом порядку. У противному разі вони є нечинними. До того ж Конституція України (ст. 55) гарантує кожній особі право на оскарження в суді будь-яких актів, якщо вони порушують права й свободи людини та громадянина.

Загалом, це дасть змогу довести важливість змісту нормативно-правових актів кримінально-виконавчого спрямування, їх гуманізм і демократичність, зокрема в частині захисту прав та свобод людини, при умові їх чинності критеріям, визначеним у цій статті.

Джерела та література

1. Рабінович П. М. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) / П. М. Рабінович, С. Є. Федик // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України. Серія І. – Львів : Астрон, 2004. – Вип. 5.
2. Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими // Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / уклад. В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юрид., 2008. – С. 78–90.
3. Європейські пенітенціарні правила // Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / уклад. В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юрид., 2008. – С. 127–167.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар. – Вид. друге, доповн. і переробл. / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 560 с.
5. Кримінальний кодекс України : офіц. вид. – К. : Парламент. вид-во, 2003. – 172 с.
6. Философская энциклопедия. – М. : Изд-во «Советская энциклопедия», 1970. – Т. 5. – С. 168, 437.
7. Денисова Т. А. Поняття кримінально-виконавчого права / Т. А. Денисова // Кримінально-виконавче право : навч. посіб. / за ред. Т. А. Денисової. – К. : Істина, 2008. – С. 9–32.

Яцишин М. Разграничение правовых реалий в процессе создания уголовно-правовых норм (обзор современных научных сентенций). Стаття посвящена аналізу наукових підходів к'яясненню правової реальності в процесі створення уголовно-правових норм. Сущестующая система исполненія уголовных наказаний и предварительного заключения не соответствует современному уровню развития общества и государства, а также задекларированным принципам уважения прав и свобод человека в процессе исполненія наказаний. Поэтому вопрос формирования государственной политики в этой сфере приобретает первоочередную важность. Сегодня в научной среде активизировался поиск рационального решения существующих проблем. Создание уголовно-правовых норм, в широком смысле, выступает как комплексная система связанных по сути, смыслом, целью и задачами, действующих международных договоров, регулирующих данную сферу общественных отношений.

Ключевые слова: правовая реальность, уголовно-правовая норма, нормативно-правовой акт, наказание.

Yatsyshyn M. Differentiation of Legal Realities in the Criminal Law Norms Making Process (Overview of Current Scientific Maxim). The article is devoted to the analysis of the scientific approach towards finding out legal reality in the criminal law making process. The current system of execution of criminal sentences and pre-trial detention does not meet the current level of development of society and the state, as well as the declared principles of respect for human rights and freedoms in the penitentiary process. Therefore the question of public policy in this area is of primary importance. Today, the scientific community intensified search for a rational solution of pressing problems. Creation of criminal law norms in the broadest sense, appears as a complex system involving in essence, meaning, purpose and objectives set laws and applicable international treaties that govern this area of public relations.

Key words: legal reality, criminal law, the legal act, punishment.

УДК 325.45 (477.82)

С. Булавіна

Правовий статус українських громадських організацій на Волині (1918–1939 рр.)

У статті досліджено юридичні підстави діяльності українських громадських організацій Волині міжвоєнного періоду. Проаналізовано характерні особливості українських громадських організацій, зокрема регіональних підрозділів «Просвіти», «Рідної школи», Товариства імені Лесі Українки. Досліджено основні статутні засади їхньої діяльності.

Ключові слова: правовий статус, українські громадські організації, українсько-польські відносини, законодавство, Волинь.

Постановка наукової проблеми та її значення. Волинь спочатку підлягала так званому Цивільному управлінню східних земель Польщі, а потім стала Волинським воєводством, до якого входили нинішні Волинська й Рівненська області, а також Крем'янецький і Шумський райони Тернопільської. Центр воєводства був у Луцьку. До його складу входило 11 повітів. Ця проблема маловивчена й потребує подальших досліджень.

Формулювання мети та завдань статті. Дослідницькою метою та завданням автор визначив спробу розкрити правовий статус діяльності українських громадських організацій Волині міжвоєнного періоду.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. З огляду на міжнародну громадську думку, що ґрунтувалися на Версальському трактаті від 28 червня 1919 р., де гарантувалися «певні права всім польським громадянам без різниці раси, мови чи релігії...», без перешкод займати громадські, урядові посади, мати обов'язки» і де стверджувалося, що «держави сприяє відкриттю початкових шкіл», польська влада змушена була неодноразово запевняти про готовність поважати права українців у своїй державі. Це знайшло відображення і в Конституції 17 березня 1921 р., де в § 109 зазначалося, що «кожний громадянин має право збереження своєї народності й піклування про свою мову і народні особливості». Ці права підтверджувалися Ризьким мирним договором від 18 березня 1921 р., у статті VII: «Польща надає особам російської, української, білоруської національності, що знаходяться в Польщі на підставі рівноправства націй, всі права, забезпечуючи вільний розвиток культури, мови і виконання релігійних обрядів». Окрім того, правовий статус організацій керувався Розпорядженням генерального комісара земель східних із дня 25 вересня 1919 р.

Польська влада, незалежно від політичних напрямів, ще до створення Польської держави стояла на шовіністичних позиціях ігнорування прав західноукраїнського населення на самовизначення й висувала необґрунтовані претензії на володіння українськими землями. Із часу окупації земель Західної України українська проблема стала для Польщі однією з найскладніших. Вона посідала важливе місце у внутрішній політиці уряду, а також у суспільно-політичній діяльності різних партій та організацій тодішньої Польської держави.